

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

В І С Н И К

ДЕРЖАВНОЇ
АКАДЕМІЇ
КЕРІВНИХ
КАДРІВ
КУЛЬТУРИ
І МИСТЕЦТВ

Щоквартальний науковий журнал

4'2008

Київ – 2008

УДК 050:(008+7)

Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв:
Наук. журнал. 4'2008. – К.: Міленіум, 2008. – 168 с.

У щоквартальнику Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв висвітлюються актуальні питання історії, філософії, мистецтвознавства, культурології. Значна увага приділяється проблемам сучасної політичної науки.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто прагне отримати ґрунтовні знання теоретичного і прикладного характеру.

Редакційна колегія

Чернець В.Г., д.філос., професор (голова редколегії); **Бітасєв В.А.**, д.філос.н., професор (заступник голови редколегії, головний редактор); **Антонюк О.В.**, д.політ.н., професор; **Афанасьєв Ю.Л.**, д.філос.н., професор; **Базовкін Є.Г.**, д.і.н., професор; **Безгін І.Д.**, д.мист., професор, академік АМУ; **Богуцький Ю.П.**, к.філос.н., професор, академік АМУ; **Вантух М.М.**, нар. артист України, професор, академік АМУ; **Вільчинська І.Ю.**, к.політ.н., доцент (відповідальний секретар); **Горбатенко В.П.**, д.політ.н., професор; **Баканурський А.Г.**, д.мист., професор; **Даниленко В.М.**, д.і.н., професор, член-кор. НАН України; **Дубина М.М.**, д.філол.н., професор; **Єсипенко Р.М.**, д.і.н., професор; **Кресіна І.О.**, д.політ.н., професор; **Кулешов С.Г.**, д.і.н., професор; **Левчук Л.Т.**, д.філос.н., професор; **Мироненко О.М.**, д.філос.н., професор; **Онищенко І.Г.**, д.політ.н., професор; **Пазенок В.С.**, д.філос.н., професор, член кор. НАН України; **Путро О.І.**, д.і.н., професор; **Рибачук М.Ф.**, д.філос.н., професор; **Рудич Ф.М.**, д.філос.н., професор; **Рижкова С.А.**, д.філос.н., професор; **Станішевський Ю.О.**, д.мист., професор, член-кор. АМУ; **Терещенко А.К.**, д.мист., професор, член-кор. АМУ; **Федорук О.К.**, д.мист., професор, академік АМУ; **Чембержі М.І.**, нар. артист України, професор, академік АМУ; **Шкляр Л.Є.**, д.політ.н., професор; **Шульга Р.П.**, д.філос.н.; **Шульгіна В.Д.**, д.мист., професор.

Затверджено: постановою президії ВАК України від 10.11.1999 р. № 3-05/11 як фахове видання з історичних наук (Перелік № 3), постановою президії ВАК України від 10.05.2000 р. № 1-02/5 як фахове видання з філософських наук та мистецтвознавства (Перелік № 5) та постановою президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 1-05/1 як фахове видання з політичних наук (Перелік № 11), постановою президії ВАК України від 13.02.2008 р. № 1-05/2 як фахове видання з культурології (Перелік № 21)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДАКККіМ
протокол № 8 від 16.12.2008 р.

**Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За точність викладених фактів відповідальність несе автор**

ЗМІСТ

Філософія

Жаловага А. С.	Моральні цінності християнства і глобалізація культурного простору як фактори формування національної культурно релігійної ідентичності.....	3
Вітер Д. В.	Трансформація соціально філософської парадигми католицизму (друга половина ХХ ст.).....	6
Москалюк В. М.	Мовний соціокод як знакова естетична реальність.....	11
Конончук І. В.	Педагогічна антропологія як складова людинознавства.....	16

Культурологія

Петрова І. В.	Культурологічні чинники розвитку дозвілля в Україні після соціалістичної революції.....	21
Гончарова О. М.	Давньогрецька риторика як теоретичний дискурс. Аристотель: від метатеорії до інструменталістської теорії риторики.....	26
Гранат О. Б.	Український музично-драматичний театр: у пошуках джерел та аналогій	31
Ванда І. С.	Екзистенційні аспекти буття людини у сучасному кінематографі.....	35
Сірко / . М.	Електронна музика як фактор групової ідентифікації молоді: філософсько-антропологічний аспект.....	40
ПоліщукЛ. О.	Особливості визначення поняття "клуб" у працях зарубіжних та вітчизняних вчених.....	44

Мистецтвознавство

Корнієнко В. В.	Мистецтво театральної акустики (техніки звуку): від античності до сучасності.....	50
Васюта О. П.	Фортепіанне мистецтво Чернігівщини: до постановки проблеми.....	54
Романенкова Ю. В.	Мотив усікновіння голови у західноєвропейському живопису XV-XVN ст.....	58
Колосова Н. А.	Пластика вільного танцю.....	64
Бернадська Д. П.	Принципи трансформації художнього драматичного тексту у роботі над оперним лібрето.....	68

Історія

Святненко А. Б.	Становище Греко уніатської та Римо католицької церков на Правобережній Україні: кінець XVIII - перша половина XIX ст.....	75
Бездрабко В. Б.	Українська архівна енциклопедія: концепція та реалізація науково видавничого продукту.....	80
Алієва Л. О.	Сторінки історії соціології театру України: 20-ті роки ХХ ст.....	83
Парахіна М. Б.	Наука і освіта в київському національному університеті імені Тараса Шевченка: нариси історії (кінець ХХ - початок ХХІ ст.).....	89
Полушкіна Т. В.	Статути Казимира та їх роль у законодавстві Великого князівства Литовського та Польського королівства.....	94
Маложон О. І.		
Казаков О. О.	Змова князів 1480-1481 рр. (визвольний рух у давньоруських землях другої половини XV ст.).....	100
Путро А. О.	Іноземні мови в православних навчально духовних закладах України: XIX - початок ХХ ст.....	106
Будзар М. М.	Дворянська сільська садиба лівобережної України в історико культурному контексті XIX ст.....	111

Політологія

Корнієвський О. А.	Особливості реалізації народного суверенітету в умовах системної трансформації суспільства: партійна складова.....	116
Мармазова Т. І.	Функції політики в контексті сучасного наукового дискурсу.....	121
Вільчинська І. Ю.	Деякі аспекти управління мотивацією у політичному менеджменті.....	126
Северинюк В. М.	Особливості політичної поведінки опозиційного типу.....	130
Біленко В. А.	Теорія та практика економічного розвитку регіонів України.....	136
Березовська-Чміль О. Б.	Концептуальні засади соціальної політики.....	141
Смірнов А. Р.	Утопія як форма суспільної свідомості.....	145
Ангеліна К. Г.	Делеговане політичне представництво: теоретичні основи та інституціональні властивості.....	149
Волинець В. В.	Феномен делегітимації державної влади: причини і наслідки.....	154
Петренко М. Ю.	Проблеми регламентації діяльності політичних партій у сучасному виборчому процесі України.....	160

Історія

УДК 947.041

Олександр Олексійович Казаков
кандидат історичних наук, доцент,
доцент Державної академії керівних кадрів
культури і мистецтв

ЗМОВА КНЯЗІВ 1480-1481 рр.: визвольний рух у давньоруських землях другої половини XV ст.

У статті розглядаються маловідомі сторінки визвольного руху в давньоруських землях проти литовського панування у другій половині XV ст.

Ключові слова: змова, визвольний рух, давньоруські землі, місцеве населення.

In the article the not popular pages of liberation movement are examined in Old Russian earths against Lithuanian domination in the second half of the XV item

Key words: plot, liberation movement, Old Russian earths, local population.

У другій половині XV ст. виникли сприятливі соціально економічні передумови для остаточної ліквідації удільних князівств у Великому князівстві Литовському. Впроваджуючи зміни в політико адміністративному устрої давньоруських земель, великокнязівська адміністрація прагнула зміцнити владу литовських феодалів. Існування відновлених удільних Київського та Волинського князівств (40-60-ті роки XV ст.), очолюваних удільними князями (передусім київськими) послаблювало залежність давньоруських земель від центральної великокнязівської влади. За цих обставин розпочався новий етап визвольного руху. На відміну від попереднього він характеризувався посиленням орієнтації давньоруського населення на Московську державу.

Удільним князем у Києві став Олелько (Олександр) Володимирович, син Володимира Ольгердовича, а після його смерті - син Семен (1455-1470 рр.). Київські князі стали яскравим втіленням тієї частини українських, білоруських та литовських феодалів, які виступали за політичне зближення з Московською державою, відкидаючи можливість унії з Польщею. Більше того, вони прагнули до об'єднання всіх східнослов'янських земель, які входили до складу Великого князівства Литовського, в незалежне від Литви Руське князівство. Зміцнення Київського князівства суперечило інтересам литовського уряду який всіляко прагнув обмежити владу місцевих феодалів.

У листопаді 1470 р. помер київський удільний князь Семен Олелькович. За словами польського хроніста Я. Длугоша, перед смертю він відіслав Казимиру в подарунок свого коня, лук та доручив своє князівство і родину [43, 547]. Литовський уряд скористався цією подією для ліквідації удільного князівської влади в Києві. 1471 р. удільне Київське князівство було ліквідоване, а для зміцнення на території Київщини литовської влади, Казимир IV призначив воєводою литовського боярина католика Мартина Яновича Гаштовта (Гаштольда) [4, 267; 42, 462; 45, 584; 55, 272]. Київське князівство буг: перетворено в рядове воєводство Литовської держави, а Київ став його центром.

У повітах і волостях Гзштотт посадив своїх старост і намісників, які прибули з Литви. З того часу ще більше посилювався гніт литовських феодалів. Урядові посади в місті були захоплені прибічникам Гаштовта, а в замку постійно перебував литовський гарнізон з гарматами [15, 110; 55, 272]. Ліквідація Київського князівства і насильницьке утвердження Гаштовта досить виразно вказувало на те, що литовська влада не збиралася рахуватися з місцевим населенням і його бажаннями.

Позбавлення Михайла Олельковича права зайняти київський престол і навіть стати намісником було королівською помстою за його промосковську орієнтацію під час боротьби між Великим князівством Литовським і Російською державою за вплив у Новгороді зимою 1470-1471 рр. та самовільний від'їзд додому в березні 1471 р. Після прибуття в Подніпров'я він отримав від Казимира малозначуще Слуцьке князівство.

Різка зміна в становищі князя Михайла Олельковича сприяла посиленню його контактів з Московським князівством, які, можливо, були встановлені ще в Новгороді у 1471 р. [29, 188-189; 30, 284-285] Після повернення на Київщину він стає ініціатором боротьби за відокремлення від Литви. Спираючись на різні верстви місцевого населення, що бажало протистояти натиску польсько литовський феодалів та католицької держави, Михайло Олелькович продовжував орієнтуватись на Московське князівство. Серед невдоволених політикою Казимира IV опинились й руські князі Ольшанські, що були в Новгороді зимою 1470-1471 рр.

Проявом визвольного руху князів проти Казимира стали події 1480-1481 рр., які отримали назву польської історичної літературі назву "змова князів".

Михайло Олелькович став одним з головних організаторів цього руху, метою якого було знищення литовського панування на давньоруських землях. Стаючи на шлях розриву з Казимиром зближення з Московською державою, опальний князь не міг не враховувати досвіду новгородський

подій 1471 р. Тоді, виступаючи в якості намісника литовського князя в Новгородській землі, він, по суті, виявився ізольованим і протистояв новгородцям. Тому в Подніпров'ї він виражає інтереси великої групи місцевих князів, які й були соціальною базою змови. На кінець XV ст. вже не було ілюзій щодо створення Литовсько-Руської держави. В умовах інтенсивного наступу польської шляхти та католицької церкви для феодалів Південно-Західної Русі залишалось два шляхи існування: шлях поступового ополячення і окатоличення з подальшим перетворенням в звичайних васалів польського короля, та шлях орієнтації на Російську державу. Князі повинні були враховувати також настрої та симпатії своїх підданих - руських людей, що опинились під владою Польщі і Литви та пригнули до возз'єднання зі своїми братами. Московський уряд вже в XV ст. виступив з програмою об'єднання під власним главенством всіх давньоруських земель. Цілком ймовірно, що князем Ольгердовичам перспектива переходу на службу до "государя всея Руси" була більш приваблива, ніж перебування в залежності від Казимира IV, оточеного польськими вельможами та католицькими прелатами.

Безперечно, як і завжди в середньовіччі, важливу роль відіграло конфесійне питання, що загострилось в другій половині XV ст. Литовська влада ігнорувала тягу православного руського населення до збереження культурно-історичної та духовної самостійності. Процес окатоличення та колонізації не тільки не припинився, а й ще більше посилювався. Все гучніше звучали голоси за унію з католицькою церквою та визнання папи римського главою церкви згідно рішень Флорентійського собору (1439 р.). 1481 р. було заборонено споруджувати та відновлювати православні храми. Хоч остання заборона, на думку М.К. Любавського, виконувалась переважно серед католицького населення в Литві, вона ніяк не сприяла конфесійному миру в державі [1, 146; 5, 229; 34, 187, 191; 54, 62-63; 19, 10-11; 21; 38, 82; 40, 35-85; 44, 139-158].

Отже, немає нічого дивного в тому, що антиурядовий рух в Подніпров'ї набув форми "князівської змови". Але, не дивлячись на родинні зв'язки Михайла Олельковича з великим князем Іваном III, вона носила не тільки династично-родовий характер. Останні були лише важливим додатковим чинником в наступному зближенні з Російською державою напередодні 1480 р.

Всі провідні змовники названі в джерелах "сродниками" (свояками. - О.К.). Це Олельковичі, які доводились Ф. Бельському двоюрідними по батьковій лінії, а по материнській - двоюрідними братами Івана III. І. Ольшанський був двоюрідним братом Ф. Бельського, оскільки його мати, а також дружина - з роду Ольшанських [7; 37, 111-112; 10, 271; 20, 34, 116; 33, 154-155; 53, 66-82; 49, 347; 56, 195].

Змова готувалася в глибокій таємниці і це не могло не позначитись на манері відображення її в історичних джерелах. Цікаво, що джерела кінця 70-х років зберегли свідчення про прямі переговори між князями організаторами виступу та Іваном III. Вони проходили під виглядом посередництва князя Михайла Олельковича і його сестри (за чоловіком Пронська. - О.К.) в справі майбутнього шлюбу дочки молдавського господаря Стефана з сином великого князя московського Іваном. Весною посланець княгині Федьки побував у Москві. В інструкції чоловіка княгині до воеводи Стефана від 16 квітня 1480 р. Великий князь згадує про посольство воеводи: "... кь моему брату князю Михайлу Александровичю" в справі вищезгаданого шлюбу [37, 111-112; 35, 22-23]. Можливо, в інтересах конспірації князі вважали за краще послати в Москву посла не від самого Михайла Олельковича, а від його сестри.

Найбільш повне свідчення, яке ми маємо про змову князів, міститься в офіційному Софійському II літописі, де сказано: "Того ж лета (6990) бысть мятеж в Литовской земле: въсхотеша вотчини Ольшанской, да Олешковичь, да князь Федор Бельской, по Березино реку отсести на великого князя (Московського. - О.К.) Литовской земли, един же их обговори, король же Ольшанского стял да и Оленковича; князь же Федер Бельский прибежа к великому князю,- толико же женился и едину ночь спал с нею, да остави её, да прибежал на Москва, а княгину король поймал; много же насылал х королю князь великий, чтоб отдал её, король же никакоже не отдал" [28, с.348; 25, с.223; 26, 214].

Існують свідчення, що змовники мали намір включити до складу Російської держави значно більші, ніж вказано в літописі, території давньоруських земель, що перебували під владою Литви [23, 358-359; 48, 348; 41, 255-256].

Змову викрили раніше, ніж вона проявилася - князів зрадили. Михайла Олельковича та І.Ю. Ольшанського, організаторів виступу, було схоплено. Ф.І.Бельському з деякими його соратниками вдалося втекти до Москви, поклавши тим самим початок переходу вихідців з Литви на російську службу. Вчорашній підданий литовського князя одержав в управління Демон і Мореву "со многими волостями" на території Новгородської землі. Московський літопис стверджує, що Демон і Морєва надані йому "в вотчину", тобто в спадкове приватне володіння, а не тимчасове кормління [25, 35; 26, 213-214; 30, 328; 31, 152; 47, 12; 39]. Після слідства М. Олелькович та І.Ольшанський були публічно страчені 30 серпня 1481 р. в Києві, біля в'їзду до замку. Київський літописець в короткій записці додає: "... вина их Богу единому свѣдущу" [24, 237; 25, 191, 233; 41, 255-256].

Цей національно-визвольний рух проти литовського панування досить часто розглядається як самостійний епізод боротьби, що не пов'язаний з "усобицями" осені 1480 р. Такий характер змови є помилковим, хоча "змова князів" дійсно мала місце восени 1480 р. Для її відкритого прояву не вистачало лише однієї ланки - початку воєнних дій між Великим князівством литовським і Російською державою. Казимир IV мав інформацію про загальні настрої в Подніпров'ї, хоча, можливо, і не знав про плани князів. Розуміючи, що у випадку війни з Іваном III у Києві можуть повторитися новгородські події

1470-1471 рр., він вирішив відмовитись від спільних з Великою Ордою дій проти Московської держави в критичні дні жовтня - листопада 1480 р. Літописи зберегли свідчення про те, що Ахмат йшов на союз із Казимиром. Московський літописець, зокрема, відзначав: "... поиде злоименитый цар Ахмат тихо веляш, ожидая короля с собою" [27, 267; 28, 348].

Отже, для літописця причини бездіяльності Казимира очевидні: політичні "усобиці" в самому Литовському князівстві, а також вторгнення кримського хана Менглі Прєя на Поділля. Відтак, відмовившись 1480 р. від боротьби з Іваном III, Казимир IV отримав можливість запобігти здійсненню князівської змови в сприятливих для себе умовах. Коротка літописна звістка про "змову князів" залишає низку нерозв'язаних питань, що стосуються організації виступу, конкретних планів, мети та засобів здійснення.

У листі хелмського воеводи, написаного до Гданьска за гарячими слідами події, переказуються вісті, що ходили в польських кругах з приводу змови. Повідомляється, що її розкрито перед Великоднем, в середині квітня 1481 р. Князі змовники планували вбити Казимира IV, коли він зі своїми синами виїде на лови (полювання. - О.К.), а його дружину полонити. Але "добрі люди" попередили Казимира І на лови він не поїхав, а учасників змови було захоплено.

Цікаві, навіть романтичні подробиці про змову та її викриття розповідає Т.Нарбут. За його даними змовники мали намір вбити Казимира на весіллі Ф.Бельського з дочкою О. Чорторийського, де він був гостем. Але зовсім випадково в дворі знайшли склад зброї і донесли про це королю. Розпочалося слідство і один з дворян, під тортурами, відкрив змову [52, 44-45]. Проте вірогідність такого перебігу подій дуже мала, оскільки свідчення Нарбути не відзначаються достовірністю.

Відтак, маємо два кардинально протилежні свідчення стосовно умов, за яких мав відбутися замах на Казимира: напад на полюванні та напад на весіллі. На нашу думку, другий варіант дій змовників менш вірогідний, оскільки змову викрито наприкінці Великого посту, коли весілля не справлялись. Подібні звістки про недавнє весілля Ф. Бельського зустрічаються і в російських літописах [25, 35 26, 213-214; 28, 348; 31, 152]. Можливо, розповідь Нарбути лише доволно туманно тлумачить літописні дані М.С.Грушевський зробив припущення, що літописна звістка могла розкривати в такій романтичній формі дійсний факт - Ф. Бельський, утікши до Москви, почав робити все можливе, щоб витягти з Великої князівства Литовського свою дружину, з якою, цілком можливо, одружився незадовго до того [10, 484].

У листі, написаному з Москви до Сигізмунда Августа (1567 р.), онук Ф.І.Бельського звинувачував Казимира у смерті М. Олельковича [12, 25-26]. Трактуючи даний лист, М. Грушевський припускає, що змовники мали на меті відновлення Київського князівства для Михайла Олельковича, а в подальшому - захоплення великокнязівського престолу [10, 270]. Важко погодитися з цим припущенням, особливо з його другою частиною. По перше, в джерелах відсутні прямі свідчення про наміри князів. По друге, плануючи династичний переворот у величезній і багатонаціональній Польсько-Литовській державі, необхідно було враховувати інтереси не лише інтереси православних князів, але й феодальних Вільно та Варшави. По третє, здійснюючи свій план, потрібно мати значні військові сили для придушення дій політичних противників. Власних сил не було, а російські війська використати було проблематично, оскільки Іван III прагнув об'єднати всі давньоруські землі під владою Москви, а не замінити династію (хоч і рідну, православну) в сусідній державі.

Центром князівської змови міг бути Київ. На це вказує як практична логіка, так і ряд згадає і вище письмових джерел. Виступ варто було починати у великому православному місті, розраховуючи на підтримку місцевого населення, в місті, де позиції керівників руху були найбільш сильні. Якщо князі дійсно чекали військової допомоги від Російської держави (а, можливо, і від молдавського господаря), то саме Київ відповідав вищезгаданим вимогам. Про зв'язок змови з Києвом, хоч і не прямо, згадує лист до І. Хоткевича і Бельський (1567 р.). Автор звинувачує предків І.Ходкевича (а ними були київські бояри та інші емігранти. - О.К.) в зраді М. Олельковича: "Як же предкове твоє зродним ебечеєм сродника нашего князя Михайла Олелковича на Києвъ зрадили, и отъ нашего подданства есте отлучили ся" [12, 20; 36, 501; 32, 422]. В реєстрі київських воєвод з 1480 до 1483 рр. є прогалина - не вказано, коли саме київським воєводою призначено І. Ходкевича. Цілком можливо, що піднесенню київського боярина пов'язано із "зрадою" Олельковичів. І.Б.Греков вважає не випадковим вторгнення кримського хана Менглі Прєя у вересні 1482 р. на Подніпров'я. Історик вважає, що це був не простий черговий грабіжницький похід, оскільки здійснювався на вимогу московського посла і мав риси каральної експедиції проти князів-зрадників [9, 192-193; 8, 88, 100].

Німецький компілятор кінця XV - початку XVI ст. Альберт Кранц наводить свою трактовку подій, що досліджуються. Він пише, що в Литві були князі власне пани - *proceres*. - О.К.), які визнавали за собою право на велике князівство і сподівалися прийти до влади шляхом вбивства короля. Вони встановили зв'язки з великим князем московським і підготували змову, вибравши при цьому місце і час, коли сподівалися захопити короля з королевою та кількома синами. Але змову було викрито. Головні учасники заплатили головою, а московський князь, після провалу планів, зробив вигляд, що нічого про це не знав. Автор навів дані, які взяв з офіційних польсько-литовських джерел, а також чутки, що мали місце в королівському оточенні [51]. Про малу вірогідність захоплення змовниками великокнязівського престолу вже відмічалось нами раніше. Свідчення про замах змовників на життя Казимира важко оцінити однозначно. Для подібних намірів у князів-змовників причин не було: мотиви особистої помсти прослідковуються важко, а вбивати Казимира заради власних політичних планів не було потреби.

Оскільки змова була розкрита ще до її прояву, то не дивно, що вона могла обрости різноманітними легендами. Можливо, що дані про замах на Казимира і відносяться саме до таких легенд про наміри змовників. Це може бути відгомін звинувачення князів у намірах змови під час суду. Тому до подібних свідчень варто ставитись досить обережно.

По різному можна трактувати літописну звістку про намір князів змовників віддати великому князю московському землі до річки Березіни, тобто всі східні прикордонні землі Литовського князівства. Виходячи з династичного характеру змови і того, що кінцева мета князів - великокнязівський престол, М.Грушевський трактує даний факт як плату Івану III за його допомогу [10, 272]. Цікаве, на нашу думку, припущення висунув О.Є. Пресняков, він вважає, що після втечі в Москву Ф. Бельський, намагаючись отримати допомогу від московського князя, захопив Івана III до виступу проти Литви, обіцяючи йому землі по р. Березіну [33, 157-158]. Але все це лише припущення, хоч і досить оригінальні, адже через відсутність історичних джерел не можливо встановити окремі деталі події.

Дискусійною залишається і хронологія цієї змови. Багато дослідників приймали на віру, без будь яких застережень, розповідь Нарбута, включаючи наведені ним дати [4, 235-240; 14]. Він зазначає, що весілля Ф.Бельського відбувається у листопаді 1482 р. і саме тоді викрито змову [52, 44-45]. Поряд з цим, у згаданому раніше листі хелмського воєводи називається час викриття змови в період перед Великоднем. Любецька ж хроніка вказує Вербну неділю 1481 р. як час, намічений змовниками для виступу [41, 255-256]. В супральському літописі подано конкретну дату покарання змовників: "... в льто 6989 индикт. 14 леца, август. 30, при воеводъвиленском пану Олехну Судимонтовичу, а Троцком пану Мартину Кгастовътовичу" [24, 237]. Докладність запису вказує на сучасність і, можливо, називає вірну дату. Російські літописи відносять "усобиці" проти Казимира на осінь 1480 р., пояснюючи таким чином пасивність короля [25, 233; 28, 348]. Гданська хроніка про "змову князів" згадує двічі: близько 1480 р. та близько 1481 р., коли були покарані змовники [41, 255-256]. швидше за все, король ще 1480 р. мав дані про настрої православного населення Подніпров'я, а весною 1481 р. схопив учасників змови. Відомий сучасний російський історик Ю.Г.Алексеев датує "змову князів" 1481-1482 рр. [3, 146]

Відсутня й єдина точка зору щодо місця і часу страти князів змовників. Дослідники XIX століття вважали, що князів страчено в Києві. При цьому вони зображали драматичну картину страти Олельковича на очах у киян. Дане припущення, висловлене М. Стадницьким і підтвержене свідченням Софійського літопису, містить найбільш ймовірну дату страти [24, 233]. Нарбут же вказує на те, що князів страчено у Вільно [52, 228].

Факт змови дослідники минулого розглядали неодноразово. При цьому свідчення джерел досить бідні та суперечливі. Можливо, саме тому в історичній науці виникло стільки різних, часом діаметрально протилежних версій. З дореволюційних праць варто згадати дослідження В.Б. Антоновича, Д.І. Іловайського, М.К. Любавського, Г. Карпова, польських істориків Л. Колянковського та Ф. Пана, останній присвятив "змові князів" невеликий розділ своєї монографії. Цікаві доповнення до його висновків дав у рецензії на книгу Б. Бучинський. Ґрунтовний аналіз згаданих подій зробив М.С.Грушевський в фундаментальній праці з історії України [4, 235-240; 14, 288-289; 21, 153; 17; 48, 338-354; 53, 66-82; 10, 266-273].

В радянський час "змова князів" не привертала особливої уваги дослідників. Лише декілька сторінок у своїх монографічних дослідженнях відвели цим подіям О.Є. Пресняков, К.В. Базелевич, І.Б. Греков, Ю.Г. Алексеев та інші історики. Згадки були і в ряді узагальнюючих праць з історії СРСР, України та Києва [33, 150-158; 6, 150-153; 9, 188-194; 8, 87-88; 3, 146-147; 13, 69; 38, 86-87; 22; 16, 160-162; 15, 110-111].

Переважна більшість істориків розглядають "змову" як епізод внутрішньої боротьби у Великому князівстві Литовському, що не мав безпосереднього відношення до Російської держави. Так, на думку В.Б.Антоновича, дана подія була результатом невдоволення руських князів станом справ у Великому князівстві Литовському, яке згодом вилилося в одну зі спроб відновити "права народного начала" [4, 240]. Подібно В.Антоновичу висловлювався про "русько литовський антагонізм" та невдоволення руських князів і М.С.Грушевський. на його думку, змова носила виключно "династично родовий характер" і мала на меті зведення на великокнязівський литовський престол Михайла Олельковича. Історик відкидав наявність будь якого релігійного підґрунтя згаданих подій, проте припускав можливість підтримки змовників Московською державою [10, 268-273]. М.К.Любавський на перший план висував релігійні мотиви, убачаючи прямий зв'язок між змовою та указом Казимира IV від 1481 р. Про заборону будівництва і відновлення православних храмів. На його думку, у випадку провалу замаху на короля, змовники планували "отсесть" до Московської держави землі Литовського князівства до р. Березіни [21, 203].

Польський історик А.Папе відкидав релігійні мотиви вищезгаданих подій, а саму змову розглядав як прояв боротьби удільних центробіжних сил з верховною централізуючою владою, підкреслюючи при цьому відсутність у змовників підтримки широких верств населення [53, 66-82]. На вузько династичний характер змови вказував Ф.Конечний [50, 176]. Інший польський історик Л. Коланковський головною метою змовників вважав династичний переворот - позбавлення династії Ягеллонів влади у Великому князівстві Литовському, або ж, у крайньому випадку, передачу східних районів Литовського князівства (до р. Березіни) Московській державі. Поряд з цим історик вбачав у діях змовників і релігійні мотиви [48, 348-350].

Близько до М. Гру шевського щодо оцінки подій знаходиться О.Є.Пресняков. Дослідник вказує на суто династичний характер змови - претензії Михайла Олельковича на великокнязівський престол. На думку О.Преснякова, "змова князів" носила характер кругової і династичної інтриги, а не суспільно го руху з притаманним йому національним чи релігійним забарвленням. О. Пресняков заперечує також версію Ф. Папе про боротьбу центробіжних і централізуючи тенденцій, що мали місце в даному історичному епізоді [33, 150-158]. Подібну аргументацію пізніше наводить німецький дослідник Х. Ябло новський [46, 118-123].

Радянський дослідник К.В.Базилевич, всупереч розглянутій вище історіографічній традиції, рішуче відкинув версію про династичний характер князівського виступу. В даних подіях історик вбачав не "змову князів", а "могутній рух православного населення в бік приєднання до Москви", що розгорнувся на той час у давньоруських землях. Дослідник вважає, що на початку 80-х років XV ст. до цього руху приєдналися "верховські" князі, хоча дану гіпотезу джерелами не підтверджено [6, 150-154].

Династичний характер змови відкидався й іншими радянськими дослідниками, і.Б. Греков вважає, що змова не могла бути дрібним епізодом внутрішньополітичної боротьби родинно династичного характеру і вбачає досить масштабний суспільно політичний рух, що мав широку підтримку серед населення Подніпров'я та відмічає добру дипломатичну підготовку. Метою виступу, на його думку, є приєднання Подніпров'я до Російської держави [9, 188-194]. На релігійні мотиви дій змовників звертає увагу А.Л. Хорошкевич [38, 86-87].

Про широкомасштабну опозицію місцевого населення польсько литовській владі та прагнення до воз'єднання Російською державою говорить Ю.П. Алексеев. Він вважає, що важливу роль у виступі відігравали релігійні мотиви та перспектива васальної служби литовсько руських князів московському государю [3, 146-147].

По різному трактуються події і в сучасній російській історіографії. Так, А.Ю. Дворніченко пише про "участь народних мас в цих подіях" [11, 211-212], а М.М.Кром схиляється до аргументації подій яку запропонував О.Є.Пресняков, зводячи характер виступу лише до суто династичного [18, 72-76].

Усобиці в Литовському князівстві в 1480-1481 рр. деякі історики вважають головною і єдиною причиною пасивності Казимира IV в його східній політиці даного періоду. При цьому, відмічаючи значимість подій, вони підкреслюють ніби локальний характер. Таке трактування дало можливість М.Грушевському, а згодом і О. Пресняков, ставити під сумнів значення київських подій в ході боротьби Великого князівства Литовського з Московською державою [10, 270-270; 33, 154-155]. Більш того, відкидаючи "усобиці" та їх загально руський характер, пояснюючи бездіяльність Казимира М.Грушевський головною причиною пасивності короля вважає його недалекоглядність. Такий підхід дав можливість трактувати успіхи Івана III як легку перемогу над недалеким і незграбним супротивником [10, 271].

Зрозуміло, що з подібним підходом важко погодитися. Боротьба, що розгорнулася в кінці XV - на початку XVI ст. між Російською державою та Великим князівством Литовським була надзвичайно напружена і складна. Вона потребувала від обох сторін повного залучення всіх військових і матеріальних ресурсів, значного політичного досвіду та неабиякого дипломатичного мистецтва. Навіть саг/Іван III проявив пасивність і вагання в ситуації, що склалася. Російська держава не прагнула до великої війни з сильним противником, результат якої міг бути не передбачуваний. Самовіддана боротьба за повернення давньоруських земель на початку 80-х років XV ст. була справою майбутнього. Великого князя литовського Казимира IV втримала в 1480-1481 рр. від виступу проти Російської держави не його політична убогість чи недалекоглядність, не дрібні "усобиці" феодально династичного характеру а відчужений політичний виступ населення Подніпров'я проти литовського панування. За умов внутрішніх негараздів і постійних турецько татарських вторгнень литовському князю нічого не залишалось, як розраховувати на складну дипломатичну гру і політику примирення, намагаючись хоча б відтягнути час зіткнення з Російською державою.

Використані джерела

1. Акты, относящиеся к истории Западной России. - СПб., 1846. - Т. 1.
2. Акты, относящиеся к истории Западной России. - СПб., 1848. - Т. 2.
3. Алексеев Ю. Г. Освобождение Руси от ордынского ига. - П., 1989.
4. Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго Западной России. - К., 1885. - Т. 4.
5. Архив Юго Западной России. - К., 1887. - Т. 7. - Ч. 1.
6. Базилевич К.В. Внешняя политика Русского централизованного государства: Вторая половина XV в. М., 1952.
7. Временник Общества истории и древностей российских. - М., 1851. - Т. 10.
8. Греков И. Б. Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго Восточной Европы в XVI вв. - М., 1984.
9. Греков И. Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы в XIV - XV вв. - М., 1963
10. Грушевський М.С. Історія України Русі. - К., 1993. - Т. 4.
11. Дворніченко А. Ю. Русские земли Великого княжества Литовского. - СПб., 1993.
12. Древняя российская вивлиофика. ~ СПб., 1791. - Ч. 15.
13. Зимин А. А. Россия на рубеже XV - XVI столетий. - М., 1982.

14. Иловайский Д.И. История России. - М., 1884. - Т. 2.
15. История Киева. - К., 1963. - Т. 1.
16. История Украинской ССР. - К., 1982. - Т. 2.
17. Карпов Г.Ф. История борьбы Московского государства с Польско Литовским. 1462-1508. - М., 1867.
18. Кром М.М. Меж Русью и Литвой. - М., 1995.
19. Любавский М К К вопросу об ограничении прав православных князей, панов и шляхты в Великом княжестве Литовском до Люблинской унии // Сборник статей, посвященных В.О. Ключевскому. - М., 1910.
20. Любавский М К Областное деление и местное управление Литовско - Русского государства ко времени издания первого Литовского статута. - М., 1892.
21. Любавский М К Очерк истории Литовско Русского государства. - М., 1910.
22. Очерки истории СССР. Конец XV - начало XVI вв. - Л., 1957.
23. Полное собрания русских летописей. - СПб., 1846. - Т. 2.
24. Полное собрания русских летописей. - СПб., 1848. - Т. 4.
25. Полное собрания русских летописей. - СПб., Т. 6.
26. Полное собрания русских летописей. - СПб., Т. 8.
27. Полное собрания русских летописей. - СПб., 1913. - Т. 18.
28. Полное собрания русских летописей. - СПб., Т. 20. - Ч. 1.
29. Полное собрания русских летописей. - Пг., 1921. - Т.24.
30. Полное собрания русских летописей. - М.-Л., 1949.-Т.25.
31. Полное собрания русских летописей. - М., 1963. - Т. 28.
32. Послания Ивана Грозного М. - Л., 1951.
33. Пресняков А Е Лекции по русской истории. - М., 1939. - Т. 2.
34. Сборник Русского исторического общества. - СПб., 1882. - Т. 35.
35. Сборник Русского исторического общества. - СПб., 1884. - Т. 41.
36. Сборник Русского исторического общества. - СПб., 1898. - Т. 71.
37. Ульяницкий В А Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV - XVI вв. - М., 1889.
38. Хорошкевич А Л Русское государство в системе международных отношений конца XV - начала XVI в.-М., 1980.
39. Backus O.P. Motives of West Russian nobles in deserting Lithuania for Moscow 1377 - 1515. - Lawrence; Kansas, 1959.
40. Chodyncki K. Kosciol prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Warszawa, 1934.
41. Chronica alter Preusser, Liffiendischer und Kuriandicher Historien Knigsberg. - 1599.
42. Długoch I. Opera omnia. Cracoviae. - 1878. -Т. 1.
43. Długosz I. Dzieje Polski. - Т. 5.
44. Fijaiek I. Opisy Wilna az do polowy wieku XVI!-go. - Wilno, 1924. -Т. 2. - Z. 5-6.
45. Historia polityczna Polski. - Warszawa, 1920. - Т. 1.
46. Jabłonowski H. Westrusland zwischen Wilna und Moskau. - Leiden, 1955.
47. Jabłoński H. Westrusland zwischen Wilna und Moskau. - Leiden, 1961.
48. Kolankowski L. Dzieje Wielkiego księstwa Litewskiego za Jagiellonów. - Warszawa, 1930. - Т. 1.
49. Koionkowski L. Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne. - Warszawa, 1936. -Т. 1.
50. Konezny F. Litwa a Moskwa w latach 1449-1492. - Wilno, 1929.
51. Krantz A. Vandalia. - Frankfurt, 1580.
52. Narbutt T. Dzieje starożytne narodu Litewskiego. - Wilno, 1840. - Т. 8. - S. 44-45;
53. Papee F. Polska i Litwa na przelomie wieków srednih. - Krakow, 1904. - Т. 1.
54. Prochaska A. Niesnane documenta do unju Florenckiej w Polsce. - AW. - Wilno, 1923. - Т. 1.
55. Strykowski M.O. Kronika Litewska, Zmodzka i wszystkiej Rusi Kijowskiej, Moskiewskiej, Siewierskiej, Woihinskiej Krokewec, 1582. - Т. 2.
56. Wolff I. Kniaziowie iitewsko-ruscy od końca czternastego wieku. - Warszawa: Gebethner i Wolff. - 1895.